

BADIY TARJIMADA REALIYALARNI IFODALASH MUAMMOSI

*Abdiyeva Tahmina Alisher Navo'i
nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universitetining
tarjima nazariyasi va amaliyoti
fakulteti 4-bosqich talabasi
tahminaabdusattorova0@gmail.com.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada badiiy matn tarjimasida realiyalarni to'g'ri va mazmunli ifodalash masalalari lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Realialar - muayyan xalqning madaniy hayoti, urf-odati, an'anasi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq so'z va iboralardir. Ularni tarjima qilish jarayonida bevosita ekvivalentning yo'qligi, madaniy tafovut va konnotativ farqlar tufayli turli muammolar yuzaga keladi. Maqolada realiyalarni tarjima qilishning asosiy usullari — transkripsiya, transliteratsiya, izohli tarjima, kalkalash, adaptatsiya va kontekstual almashtirish usullari o'rganiladi. O'zbek va ingliz adabiyotlari misolida realiyalarning o'ziga xosligi hamda tarjimonning madaniyatlararo kompetensiyasining ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *badiiy tarjima, realiya, milliy kolorit, adaptatsiya, izohli tarjima, ekvivalentlik, lingvokulturologiya, madaniy tafovut .*

Annotation: *This article analyzes the issues of accurate and meaningful translation of realia in literary texts from a linguoculturological perspective. Realia are words and expressions closely related to the cultural life, customs, traditions, and national values of a particular nation. During translation, various problems arise due to the absence of direct equivalents, cultural differences, and connotative nuances. The article examines the main methods of translating realia, including transcription, transliteration, descriptive translation, calquing, adaptation, and contextual substitution. Using examples from Uzbek and English literature, the study highlights*

the uniqueness of realia and the importance of the translator's intercultural competence in achieving adequate translation.

Keywords: *literary translation, realia, national color, adaptation, descriptive translation, equivalence, linguoculturology, cultural difference.*

Badiiy tarjima — bu tildan tilga soʻzlarni koʻchirish emas, balki madaniyatdan madaniyatga ruhiy mazmunni oʻtkazish sanʼatidir. Har bir xalqning madaniyati oʻziga xos realiyalar orqali namoyon boʻladi. Realialar — boshqa tilda aynan ekvivalenti boʻlmagan, faqat maʼlum bir xalq hayotida mavjud boʻlgan hodisalarni ifodalovchi soʻzlardir. Masalan, “sumalak”, “navroʻz”, “doʻppi”, “oq yoʻl”, “beshik toʻyi”, “sovchi”, “choyxona” kabi birliklar oʻzbek madaniyatining timsoli boʻlib, ularni boshqa tilda aynan oʻxshatish mushkul.

A. V. Fedorov taʼkidlaganidek, “realiya — bu tarjimonning mahoratini eng sinovdan oʻtkazuvchi elementdir” [Федоров, 1953:45]. Chunki u nafaqat soʻz, balki madaniyat, tarix va xalq ruhining ifodasidir. Shu bois, realialarni tarjima qilish jarayoni lingvokulturologik kompetensiyani talab qiladi. Tarjimashunoslikda realiyalar bir necha turga boʻlinadi:

1. Maishiy realiyalar – xalqning kundalik hayoti, kiyimi, taomi, turar joyi, urf-odatlar bilan bogʻliq birliklar.

Masalan: doʻppi, ayvon, soʻri, choyxona, lagʻmon, atlas.

2. Etnografik realiyalar – marosim, bayram, xalqona udumlarni ifodalaydi: beshik toʻyi, kelin salom, navroʻz, qovun sayli.

3. Geografik va toponimik realiyalar – joy nomlari, hududlar, tabiiy belgilar: Qizilqum, Chortoq, Samarqand noni.

4. Ijtimoiy va tarixiy realiyalar – aniq davr yoki ijtimoiy tuzumga oid soʻzlar: bek, mirshab, xon, jadid, madrasachi.

Badiiy tarjimada realialarni toʻgʻridan-toʻgʻri oʻgirishning iloji koʻp hollarda yoʻq. Chunki madaniy kontekst boshqa tilda mavjud emas. Semantik qiymat (mazmun) toʻliq tushunarli boʻlmasligi mumkin. Emotsional rang yoki uslubiy ohang

yo'qoladi. Masalan, "oq yo'l" iborasi o'zbek madaniyatida "yaxshi tilak", "baraka" ma'nosini anglatadi. Ingliz tiliga uni "white road" deb o'girish mantiqsiz bo'ladi. Shu sababli "good luck on your way" yoki "safe journey" shaklida kontekstual almashtirish usuli qo'llanadi. Yana bir misol: "sumalak" so'zini "a traditional spring dish made of wheat sprouts" deb izoh bilan berish mumkin. Bu holda izohli tarjima o'quvchiga madaniy ma'noni tushuntiradi, lekin badiiy ohangni to'liq saqlamaydi.

Realialarni tarjima qilishning asosiy usullari

1. Transkripsiya yoki transliteratsiya

So'zning shaklini asliga yaqin holda saqlash.

Masalan: do'ppi → doppi, navro'z → Navruz, sumalak → sumalak.

Bu usul realiyani milliyligicha saqlaydi, biroq o'quvchiga tushunarsiz bo'lishi mumkin.

2. So'zma-so'z tarjima

Realniy birlikning tarkibini boshqa tilda so'zma-so'z ifodalash.

Masalan: oy bozori → moon market (biroq har doim to'g'ri ishlamaydi).

3. Izohli tarjima (descriptive translation)

So'zning ma'nosi tushuntiriladi:

bashik to'yi → cradle ceremony for a newborn.

4. Adaptatsiya (madaniy moslashtirish)

O'quvchi uchun tushunarliroq bo'lishi uchun realiyani o'xshash madaniy birlik bilan almashtirish:

navro'z → spring festival;

sovchi → matchmaker.

5. Kontekstual almashtirish

So'zning ma'nosi kontekst asosida o'zgartiriladi yoki umumiy ma'no bilan ifodalanadi:

do'ppi kiyib chiqqan yigit → the young man in traditional attire.

Bu usullar har biri o'z afzallik va kamchiliklariga ega. Tajribali tarjimon asarning ruhiy ohangiga qarab, mos strategiyani tanlaydi.

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida milliy hayotning barcha unsurlari - choyxona, to‘yona, so‘ri, do‘ppi, ayvon kabi birliklar orqali ifodalangan. Ingliz tarjimasida ular quyidagicha beriladi:

- choyxona – teahouse
- do‘ppi – traditional Uzbek skullcap
- so‘ri – raised wooden platform for sitting
- to‘yona – wedding gift from relatives

Bu misollar izohli va qisman transkripsion usulning qo‘llanilganini ko‘rsatadi. Tarjimon nafaqat so‘zning ma‘nosini, balki o‘quvchi uchun madaniy tushunchani ochib bergan.

V. N. Komissarov tarjima jarayonini lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilib, realiyalarni ekvivalentlik muammosi bilan bevosita bog‘laydi. Olim realiyalar tarjimasida to‘liq ekvivalentning yo‘qligi tabiiy holat ekanini, shu sababli tarjimon funksional va pragmatik moslikka intilishi lozimligini qayd etadi [Комиссаров, 1990]. Ushbu yondashuv badiiy tarjimada ta’sir ekvivalentligini ta’minlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

E. Nidaning tarjimaga oid konsepsiyasi realiyalarni tarjima qilishda alohida ahamiyatga ega. Uning “dinamik ekvivalentlik” nazariyasiga ko‘ra, tarjima o‘quvchida manba matn o‘quvchisiga yaqin bo‘lgan emotsional va estetik ta’sirni uyg‘otishi kerak [Nida, 1964]. Bu holat realiyalarni izohli tarjima yoki kontekstual almashtirish orqali berishni ilmiy jihatdan asoslaydi.

L. Venuti tomonidan ishlab chiqilgan “tarjimonning ko‘rinmasligi” konsepsiyasi esa realiyalar tarjimasida strategik tanlov muammosini yoritadi. Uning foreignization va domestication tushunchalari realiyalarni asliga yaqin saqlash yoki qabul qiluvchi madaniyatga moslashtirish masalasida tarjimonga muhim yo‘nalish beradi [Venuti, 1995]. Ushbu qarashlar badiiy tarjimada milliy koloritni saqlash va o‘quvchi uchun tushunarlikni ta’minlash o‘rtasidagi muvozanatni belgilaydi.

O'zbek tarjimashunosligida N. Xayrullaev milliylikni saqlash masalasini markaziy muammo sifatida ko'rib, realialarni tarjima qilishda madaniy identitetning yo'qolib ketmasligiga alohida urg'u beradi [Xayrullaev, 2010]. Uning tadqiqotlari o'zbek adabiy asarlarini chet tillarga tarjima qilishda realialarni asrab-avaylash muhimligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Rudyard Kiplingning "The Jungle Book" asarida esa hind realiyalari: panchayat, bandar-log, sher khan kabi so'zlar asliga yaqin shaklda saqlanadi. Ularning o'zbekcha tarjimasida esa panchayat -oqsoqollar kengashi, bandar-log – maymunlar to'dasi tarzida izohlanadi. Bu madaniy ma'no bilan shakl o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Realialar tarjimasida badiiy tarjimon mahoratining eng nozik ko'rinishlaridan biri. Tarjimon nafaqat tilni, balki xalq ruhini, madaniyatini, urf-odatlarini chuqur bilishi kerak. Har bir realiyani tarjima qilishda so'zma-so'zlik emas, balki ta'sir ekvivalentligi tamoyili ustuvor bo'lishi lozim. Shu bilan birga, realialarni to'liq saqlab qolish yoki ularni to'liq moslashtirishning yagona to'g'ri yo'li yo'q -har bir asar, har bir kontekst uchun individual yondashuv zarur. Mazkur masala tarjimashunoslikda hana to'liq hal etilmagan va zamonaviy madaniyatlararo tadqiqotlar doirasida o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Umuman olganda badiiy tarjimada realialarni ifodalash masalasi tarjimashunoslikning eng dolzarb va murakkab muammolaridan biri hisoblanadi. Realialar nafaqat leksik birlik, balki muayyan xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va milliy dunyoqarashining ifodasidir. Shu bois, ularni tarjima qilishda so'zma-so'z yondashuv emas, balki madaniy va pragmatik ekvivalentlik tamoyili ustuvor bo'lishi lozim.

Xulosa

Qiyosiy tahlil shuni korsatadiki, realialarni tarjima qilishda transkripsiya, izohli tarjima, adaptatsiya va kontekstual almashtirish usullari eng samarali vositalardan sanaladi. Biroq ularning qaysi biri tanlanishi asarning janri, maqsadi, o'quvchi auditoriyasi hamda muallif uslubiga bevosita bog'liq. Har bir realiya individual yondashuvni talab qiladi va bu jarayonda tarjimonning madaniyatlararo

kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Abdulla Qodiriy va Rudyard Kipling asarlari misolida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, realiyalarni muvaffaqiyatli tarjima qilish orqali asarning milliy ruhi va badiiy-estetik qiymatini saqlab qolish mumkin. Shu bilan birga, realiyalar tarjimasi masalasi zamonaviy tarjimashunoslikda hali to'liq yechim topmagan bo'lib, u madaniyatlararo kommunikatsiya va global adabiy almashinuv sharoitida yanada chuqur tadqiq etishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1.Федоров А. В. Введение в теорию перевода. — Москва: Изд-во литературы на иностранных языках, 1953. — 240 с.
- 2.Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва: Высшая школа, 1990. — 253 с.
- 3.Nida E. A. Toward a Science of Translating. — Leiden: Brill, 1964. — 331 p.
- 4.Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. — London: Routledge, 1995. — 353 p.
- 5.Xayrullaev N. Tarjima jarayonida milliylikni saqlash masalalari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2010. — 145 b.
- 6.Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'. G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2019. — 384 b.
- 7.Kipling R. The Jungle Book. — London: Macmillan, 1894. — 277 p.